

Svatomatějská tradice k zajištění úrody ovocných stromů ve světle nových pramenů z východních Čech

Barbara Kučerová

DOI: 10.62800/NR.2024.3.03

The St. Matthias Tradition for Ensuring a Good Fruit Tree Harvest in the Light of New Sources from East Bohemia

One of the calendar customs in the Czech lands was the tradition of knocking on fruit trees on St. Matthias Day to ensure a good harvest of fruit. This superstitious practice was still widespread in many parts of Bohemia and Moravia at the turn of the 19th and 20th centuries and originally took the form of a family custom with elements of magic. It disappeared almost everywhere in the first half of the 20th century. Until the 1950s, the tradition was preserved in a few areas, in some of which it continued to function in an almost identical form, while the belief in its efficacy gradually disappeared; in other localities, the tradition was transformed into children's carols with traditional rhymes, which, however, no longer consciously preserved their original content. The paper traces the evidence for the preservation of the custom in East Bohemia, as documented in literature and municipal chronicles, and confirms the data found by field research conducted in the selected area.

Key words: calendar customs, St. Matthias, folk magic, carolling, transformation of tradition, local memory

Contact: Mgr. Barbara Kučerová, Muzeum v přírodě Vysočina, Příčná 350, 539 01 Hlinsko; e-mail: barbara.kucerova@nmvp.cz; ORCID 0009-0004-1514-1508

Jak citovat / How to cite: Kučerová, Barbara. 2024. Svatomatějská tradice k zajištění úrody ovocných stromů ve světle nových pramenů z východních Čech. *Národopisná revue* 34 (3): 188–198. <https://doi.org/10.62800/NR.2024.3.03>

*Běhám, běhám po sadě
na svatýho Matěje,
kde můj hlásek obejde,
všude ovoce dost bude.
A ty svatej Matěji,
máme k tobě naději,
že ty nám dáš ourodu
na tu naši zahradu:
hrušky, jabka, karlátka,¹
aby toho byla plná zahrádka.
(z Lán na Důlku; Rosůlek 1905: 32)*

Strom zaujímal vždy významné místo v lidových představách, dokladů máme již od starověku mnoho. Četné

stromy byly předmětem kultu a magie. Strom jakožto rostoucí organismus byl také pomyslně spjat s životem člověka a jeho zdravím, ke stromu se vylévala voda z první koupele, naopak „vodou ze zemřelého“ bylo možné strom zahubit. Jsou známy též představy o tom, že živý strom (např. planá hrušeň nebo jabloň) může zamezit lidské nemoci. Všeobecně se věřilo, že ten, kdo živý strom vykope, do roka zemře (Holubová 2003; Pejml 1946; Sobotka 1879; Václavík 2010: 135–150; Večerková 1999). Fyzická podobnost stromu a člověka ještě přidávala na domněnce, že stromy jsou bytosti oživené a jako takové jsou v jakémsi tajemném spojení s lidmi (Košťál, 1902: 235; Pejml 1946: 27; Sobotka 1879: 8). Se stromy, a to zejména ovocnými, se také rozmlouvalo,

lidé je oslovovali, obdarovávali a vůbec vnímali jako živou a svébytnou součást hospodářství (Hrušková 2005: 57). Dbalo se proto o životnost a plodnost stromů. Plodnost přitom byla jedním z jevů, jejichž zákonitostem člověk nebyl schopen plně porozumět a přímo je ovlivnit. Jako taková vzbuzovala nejistotu a tím v důsledku i chaos v jinak ustáleném (alespoň pro dané období a danou společnost) obraze světa. K zajištění správnosti a dobrého průběhu věcí odpradáva sloužily rituály spjaté s magií počátku (Karlová 2013: 47). Takovým rituálem byl bezpochyby i obyčej obcházení ovocných stromů na den sv. Matěje (24. 2.), tedy v předjaří, v době, kdy se stromy tzv. budí ze zimního spánku a začíná nová vegetační doba. Šlo podobně jako u dalších obyčejů spjatých se stromy (na Štědrý den či na Velikonoce, typicky na Bílou sobotu) o praktiky synkretizující obřadnost s prvky magie.

Svatomatějské obcházení a otloukání ovocných stromů za doprovodu říkadla ve snaze zajistit příští úrodu je v českých zemích (v několika oblastech Čech a části Moravy) zachyceno u česky mluvícího obyvatelstva² v pramenech cca od poloviny 19. století.³ Vzhledem k vazbě na tradiční katolický kalendář (obsahující svátky svatých a ostatní dny liturgického roku) lze předpokládat, že tato tradice byla udržována v katolických domácnostech, kde ji vykonávaly zejména děti. Běžně se tak dělo ještě na přelomu 19. a 20. století. Cílem tohoto textu je představit původní obyčej, jeho průběh, proměny, ale i následný zánik na základě literatury, a zejména nově nalezených pramenů v oblasti východně od Pardubic, přibližně mezi Sezemicemi a Horním Jelením.

Svatý Matěj v lidové tradici: od obyčeje ke zvyku

Obyčejem rozumíme na tomto místě dřívější ustálenou a závaznou podobu jednání. Jestliže v případě svatomatějské tradice měl obyčej za cíl všemi níže popsanými praktikami magicky ovlivnit budoucí úrodu, můžeme poukázat také na jeho rituální charakter. Naproti tomu zvykem chápeme chronologicky pozdější varianty tradice, u nichž se vytrácela víra v účinnost konkrétních praktik. Ty byly vykonávány obdobně zejména po formální stránce, obsahově se ale postupně vyprázdňovaly. V některých případech měl zvyk podobu kolední obchůzky dětí, jejímž cílem bylo nejen obejít ovocné stromy na zahradách, ale také získat odměnu v podobě sušeného ovoce či drobných mincí. Přechod od

obyčeje ke zvyku se udál nejpravděpodobněji koncem 19. století. Na některých místech v té době praktikování tradice vymizelo úplně.

Původní obyčej i pozdější zvyk obcházení a otloukání ovocných stromů připadal na 24. února (Vondruška 2005: 51; Vondrušková 2015: 277.). Postava Matěje jako světce byla přitom bezpříznaková, význam vlastností či atributů světce pro danou lidovou tradici zcela absenteje. Svatý Matěj byl uctíván jako patron některých řemeslníků (řezníků, kovářů, krejčích, cukrářů a stavařů), v případě sledované tradice se však k němu vztahovaly prosby k zajištění úrody. Významnější než postava světce tak byla zřejmě doba jeho svátku.

Den svátku sv. Matěje byl totiž ve venkovském prostředí vnímán podobně jako svátek sv. Řehoře či sv. Josefa. Symbolizoval konec zimy a začátek jara, resp. předjaří. K 24. únoru se vztahovaly pranostiky připomínající příchod jara (*Matěja – k vesnu náděja*), ale zároveň upozorňující na možnost trvajících chladného období: *Nenajde-li Matěj led, dělá ho hned, najde-li led, seká ho hned; Svatý Matěj zimu tratí, když netratí, obohatí; Svatý Matěj ledy láme, nemá-li jich, nadělá je*. Počasí, jaké panovalo na sv. Matěje, mělo podle některých pranostik trvat dalších čtyřicet dní: *Jaký mráz bude večer a v noci na svatého Matěje, takový bude za 40 dní pořad; Je-li na svatého Matěje mráz malý, je jich po něm 40 malých, je-li velký, jest 40 velkých, není-li mráz žádný, je jich po něm bezpočtu; Jaký mráz na svatého Matěje večer a v noci, takový bude mít 40 dní v moci* (srov. např. Munzar 1985: 65–66, Jelínek – Římovský – Smolík 2004: 23).

Cílem svatomatějského obcházení stromů bylo magicky působit na úrodu ovoce. Všechny dostupné prameny se shodují na průběhu původního svatomatějského obyčeje, ačkoliv měl různé lokální varianty. Děti, případně matky s malými dětmi, ale i čeledíni, hospodáři či výměnkáři vycházeli před východem slunce do zahrad a sadů, nejčastěji bosí, na některých místech dokonce nazí nebo jen v košili, třásli větvemi ovocných stromů a tloukli na jejich kmeny vařečkou nebo prutem, případně zvonili klíči, čímž vším, jak věřili, budili spící stromy ze zimního spánku. Vyzývali při tom sv. Matěje, aby jim pomohl a zajistil dobrou úrodu v novém roce. Zaznamenány byly různé obměny říkadla *Milej svatej Matěji, máme k tobě naději, že ty nám dáš ourodu...* či *Dnes je svatýho Matěje, kde můj hlásek vobejde, všude hojnost ovoce bude*.

Důležité bylo, aby se právě lidský hlas dostal ke všem plodícím stromům, a tak se ze zahrad ozývalo hlasité volání. Vyvolávači někdy nosili druhé na zádech (matka dítě, větší hoch menšího sourozence...). Na některých místech⁴ se věřilo, že pohledem do korun stromů by mohli sv. Matěje vyrušit a ten by jim úrodu v následujícím roce nedopřál, podobně bylo zakázáno dívat se ke kořenům. Jinde děti po splnění pověřené praktiky nalézaly nadílku od sv. Matěje.⁵

Obyčej byl zřejmě běžný v celých Čechách, jeho popis je dochován zejména z Čech severovýchodních a středních, zmínky máme však také z dalších oblastí,⁶ na Moravě byl doložen na Brněnsku a Vyškovsku,⁷ a to ještě před druhou světovou válkou.

Většina záznamů o svatomatějském obcházení stromů stručně popisuje jeho průběh v konkrétní lokalitě a cituje příslušné říkadlo. Výjimkou je národopisná črta z pera učitele a osvětového pracovníka Josefa Karla, jenž se ve svých pracích zabýval zejména okolím Litomyšle a publikoval mj. ve vlastivědném časopise *Od Trstenické stezky*. V textu nazvaném „Na sv. Matěje“ Karel beletristicky zpracoval předvečer a následně den svátku sv. Matěje ve vsi Vlčkov nedaleko Litomyšle a děj zasadil do první poloviny 19. století (Karel 1923/1924). Učinil tak způsobem, z nějž je patrné, že zvyk sám velmi dobře znal. Snad byla tato tradice v době po první světové válce na Litomyšlsku ještě živá, nebo alespoň přetrvávala v paměti místních. Do obrazu průběhu dávného obyčeje i novějšího zvyku přidává J. Karel další vrstvy. Jedná se o říkání v předvečer svátku, kterého se ujímala chasa a jež na tomto místě znělo následovně: „*Stromy, stromky, stromečky, ukryjte své kloničky, nebudte se ještě dnes, jaro ještě kdes. Matěj ráno povstane, zimu od nás zažene.*“ (Karel 1923/1924: 88) Karlův text také nabízí vysvětlení pro dětské obcházení stromů. V příběhu zaznamenávajícím sousedskou závist je nevinné dítě jediné, kdo může zahradu zbavit *zakletí* od nepřejícího souseda, resp. jeho chasy, neboť právě chasa zřejmě obyčej (jelikož hrdinové povídky opravdu věřili v moc vyprosit si úrodu či neúrodu ovoce) na Litomyšlsku vykonávala. Dítě za obchůzku stromů dostává výslužku v podobě sušeného ovoce i dalších potravin (v příběhu se jedná o dítě z chudé rodiny). Hospodyně přitom měla sušené ovoce a sladké pečivo již předem pro koledníky připravené. Ti pak ve větším množství přicházeli v průběhu dopoledne, jednalo

se zřejmě o malé skupinky dětí. Souběžně s otloukáním stromů chasou tedy – podle Karlova beletristického popisu – fungovala ve zmíněné lokalitě také dětská kolední obchůzka.⁸ Z krátké črty je rovněž patrné, že zvyky konané na sv. Matěje měly hospodářům připomínat ošetření ovocných stromů. Odpoledne po obchůzce totiž hospodář společně s chasou zalil stromy močůvkou, ořezal suché větve a prořezal koruny, což mu zajistilo požadovanou úrodu ovoce v následujícím období.

Společenský kontext zániku svatomatějského obcházení ovocných stromů

V současnosti je možné, ač s mnohými otázníky, nastínit alespoň kontext doby, kdy námi sledovaná tradice zanikala a zároveň se na některých místech konzervovala, ať už jako zvyk udržovaný jednotlivci na vlastních zahradách, nebo ve formě obchůzky (ať už kolední či bez stanovené odměny). Obchůzku prováděli jednotlivé děti, skupina, či několik skupin⁹ s cílem provést rituální praktiku, popřípadě vykoledovat příslušnou odměnu.

Na otázku, proč se svatomatějské obcházení stromů udrželo v několika konkrétních oblastech českých zemí do 30. let 20. století (Vyškovsko či širší pomezí okresů Pardubice a Hradec Králové) a v jednotlivých lokalitách, resp. jednotlivých rodinách až do přelomu 50. a 60. let 20. století, neznáme přesnou odpověď. Společenské podmínky a socioprofesionální skladbu obyvatel lze ilustrovat na případu obce Dolní Roveň, jež byla opakovaně z tohoto pohledu sledována a jež se nachází právě v oblasti, kde se sledovaný zvyk udržel nejdéle. Naprostá většina obyvatel Dolní Rovně byla české národnosti – v roce 1930 se v rámci sčítání lidu přihlásilo k české národnosti 1067 z 1081 obyvatel, k německé pouze 10 (Galla 1939: 51). Obyvatelstvo se ve více než polovině případů živilo zemědělstvím, přibližně čtvrtina obyvatel pracovala v odvětví průmyslovém a živnostenském, menší část se zabývala obchodem a dopravou, minimum lidí se věnovalo veřejné službě. Podle sčítání obyvatel z let 1880, 1921 i 1930 tvořili cca 90 % obyvatel členové římskokatolické církve.¹⁰ Rodinná pospolitosť byla zejména u osob pracujících v zemědělství značná, podobně jako jinde na venkově: „*Zemědělci tráví dobu své práce s členy svých rodin. [...] Jsou tak spolu v neustálém styku. Na poli i doma pracují vedle sebe otec, matka, děti. [...] Ba, do středu této rodinné pracovní jednotky jest u menších rolníků*

zapojena i čedř, tvoříc s rodinou zemědělců souvislý společenský celek, jedno rodinné a pracovní středisko, jehož výrazem je, jak jsme seznali, jeden stůl, za nímž zasedá hospodář s čeledí.“ (Galla 1939: 186) V takové pospolitosti jistě nebylo možné vyhnout se silně zakořeněným tradicím. Z pohledu dítěte bylo samozřejmé, že poslechnout otce a matku je nutné (srov. Lenderová – Rýdl 2006: 146). V případě sledované tradice šlo o uposlechnutí pobídky k obcházení zahrady či zahrad a sadů. Děti ovšem minimálně v případech, kdy dostávaly za otloukání odměnu, zvyk zřejmě prováděly rády.

Do proměny a konečného zániku námi sledované tradice se však promítala sociální realita rychle se měnící společnosti. Jak zaznamenal jeden z kronikářů sledované oblasti, obyčejům lidé přestávali věřit,¹¹ a ty tak zůstaly zachovány v podobě zvyku. To je zřejmě hlavní a nejdůležitější posun, který se mohl udát v jistém momentu v rámci jedné generace, či v delším časovém úseku. Jak poznamenal Jan Pargač (1982: 149), měnící se výroční obyčej a zvyky ztratily svou funkci, takže jejich dodržování postupem času nebylo společensky závazné, nebylo třeba zvyk pravidelně opakovat a v důsledku toho jeho praktikování zaniklo. Přejít od obyčejů ke zvyku, posun ve vnímání, ale i změna aktérů zvyku, jsou známé. Pavel Popelka (1982) upozornil na konkrétní projevy takového posunu. Jedním z nich je např. změna kostýmů. Z rozhovorů s informátory vyplynulo, že v poslední fázi výskytu zvyku chodili jeho aktéři obutí, ačkoliv všechny prameny a literatura zmiňují, že ti, kteří obyčej původně vykonávali, bývali bosí. Jiným projevem transformace obyčejů ve zvyk může být posun ke kolední obchůzce zaznamenaný rovněž ve slovesném projevu. Říkadlo vztahující se ke sv. Matěji a zajištění úrody ovšem změně nedoznalo, neobjevují se v něm prosby či výhrůžky s cílem vyprosit si koledu. Přestože z pramenů, literatury a ani ze vzpomínek nevyplývá negativní vnímání koledování coby svého druhu žebroty, nakonec zanikla i samotná kolední obchůzka.

V případě obyčejů, jenž zůstal zachován paralelně s kolední obchůzkou, bylo jeho postupné mizení zřejmě obdobné. Nositelem původního obyčejů k zajištění plodnosti stromů bylo lokální společenství, znalost magických praktik byla předávána mezigeneračně v rodině a zároveň utvrzovaná v místní komunitě (její členové nejspíš věděli o tom, že se tradice v jednotlivých rodi-

nách udržuje, už jen proto, že volání v sadech a zahradách bylo dobře slyšet).

Tak, jak souběžně se zvykem transformovaným v dětskou obchůzku obyčej svatomatějského obcházení stromů fungoval, souběžně také zanikl. Došlo k tomu v době měnící se společnosti, na většině míst nejpozději ve druhém desetiletí 20. století. Proměny ve společnosti byly tehdy znatelné nejen na politické úrovni, pokud šlo o dalekosáhlé proměny spojené s první světovou válkou, nové zřízení či posun ve vnímání sebe sama. Společnost přebírala nové hodnoty rovněž v oblasti duchovní (na národních principech s požadavky na reformy a příklonem k odkazům husitství vznikla odtržením od Římskokatolické církve Církev československá, viz např. Kirschner 2010). Ze záznamů v obecních kronikách v celém okrese Pardubice rovněž vyplývá, že v době tzv. první republiky (a v některých případech již dříve) nastal podobně jako na dalších místech také příklon k festivitám nového typu, a to především ke svátkům občanským (srov. Lenderová et al. 2005: 99). Tradice spojená s prosbami o úrodu směřovanými ke katolickému světcovi zanikla na většině míst, kde se do té doby dochoval, právě v této době.

V 50. letech 20. století zůstalo obcházení ovocných stromů na sv. Matěje živé jen v několika málo rodinách, vzpomínky na něj nicméně zůstaly v povědomí obyvatel řady obcí v severovýchodních Čechách. Po roce 1948 vévodily festivitám v průběhu roku oficiálně vyhlášené oslavy výročí a slavností důležitých pro oporu nového režimu (jako byly oslavy tzv. Vítězného února či Velké říjnové socialistické revoluce). Proměny výročních festivit tak charakterizuje přechod od tradic spojených se zemědělským rokem nejprve k občanským slavnostem (v době po první světové válce to byly např. oslavy Dne vzniku samostatného Československa nebo Dne upálení mistra Jana Husa, později výše jmenované slavnosti), a následně k oslavě jednotlivce jako pracujícího občana (po roce 1948 to bylo zejména slavení Mezinárodního dne žen, Svátku práce nebo Mezinárodního dne dětí).

Církevní svátky byly upozaděny. Archaická praktika k zajištění úrody ovocných stromů byla na oficiální katolický církevní rok navázána pouze symbolicky (podobně jako i jiné archaické zemědělské praktiky, jejichž původ lze hledat v předkřesťanské době). Nebyla ani významnou lidovou tradicí s reprezentativní či integrační funkcí a v moderní společnosti tak ztratilo její udržování smysl.

Svatomatějská tradice ve východních Čechách

Při studiu obecních kronik okresu Pardubice bylo zachyceno pět zpráv o udržování svatomatějského zvyku, většina z druhé čtvrtiny 20. století a všechny z východní části okresu Pardubice. Následně byly již se zaměřením na oblast mezi Sezemicemi a Horním Jelením nalezeny další dva doklady svatomatějské tradice.

Na základě informací z obecních kronik byla prostudována regionální literatura s potenciální možností zmínek o sledované tradici. Bylo zjištěno, že v severovýchodních Čechách byl obyčej kromě výše jmenovaného Jičína, Nového Města nad Metují, Nového Bydžova či Třebechovic zaznamenán v podorlické oblasti (Zdrůbek 2005: 62–63) či v obci Praskačka na Královéhradecku: „*Například v Praskačce nechodili chlapci a děvčata na koledu na Tři krále, ale až na Matěje. V ten den po celé vesnici v různých tóninách na zahradách a zápražích zněla koleda, která měla hospodářům připomenout jarní ošetření ovocných stromů...*“ (Žlábková 2009: 17) V současnosti připomínají informátoři tento zvyk jako živý ještě v 60. letech 20. století mj. v Sedlicích (dnes součást obce Praskačka).

V současném Pardubickém kraji se v literatuře svatomatějské tradici spojené s obcházením stromů kromě výše popsaných zdrojů (zmiňující Chrudimsko či Choltice) věnovaly zejména vlastivědné sborníky *Chrudimsko a Nasavrcko*; *Lid na Hlinecku a Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*. Všechny ji shodně líčí jako živou a běžně rozšířenou ještě na počátku 20. století (1900, 1905, 1912).

Doklady o sledované tradici najdeme také v několika regionálních pracích z východní části Pardubického kraje zabývajících se místní obyčejovou tradicí. Autory používaná terminologie je ale dobově vágní a jednotlivé popisy nereflektují míru závaznosti praktik či to, do jaké míry lidé věřili v účinnost svého jednání. Z jednotlivých záznamů tak lze jen těžko určit, zda sledovaná tradice fungovala jako obyčej, nebo již jen jako zvyk. Jde o záznamy z České Třebové (Šebela 1999: 5) či Vysokého Mýta (Šembera 1845: 21). Na Litomyšlsku zmiňovala svatomatějskou praktiku kromě již uvedeného Josefa Karla (1923/1924) Teréza Nováková ([1913]). Na Pardubicku, Holicku a Přeloučsku ji zaznamenali místní vlastivědní pracovníci v obcích a místních částech Bezděkov u Choltic, Bohdaneč, Časy, Jezbořice, Lány na Důlku a Pardubice na přelomu 19. a 20. století v následující

podobě: „*Na sv. Matěje posílají rodiče bosé děti před východem slunce do zahrady. Ty držíce se stromu točí se kolem něho, aneb běhají od jednoho stromu k druhému a tlukou do nich vařečkou, při čemž volají. [...]* Někdy tak volá do korun stromů ve dvírkách zahrady sám bosý výměnkář, sesiluje [sic!] hlas k ústům přiloženými dlaněmi... Někde chlapec nesoucí menší děvče na zádech volá po třikráte. Všude bývaly děti obdarovány.“ (Rosůlek 1905: 32, viz také Hanuš 1892: 512) Vlastivědný sborník *Krajem Pernštýnův* zachytil v roce 1921 již zaniklou tradici obdobně, a to navíc v místních částech či obcích Pardubičky, Roveň a Opočíněk. Svatomatějské obcházení stromů ve Zdechovicích popsaly dvě žákyňe Karla Václava Raise (1912: 296). Rovněž na Chrudimsku a Nasavrcku (Hanus 1912: 441) byla sledovaná tradice udržována. Karel Václav Adámek ve své práci *Lid na Hlinecku* uvádí, že „*obyčej tento jest všude po Hlinecku znám a rozšířen*“ (Adámek 1900: 211). Řikání či volání, popřípadě lokální zvláštnosti svatomatějského obcházení stromů zachytil Adámek spolu s názvem lokality, kde se provozovalo, oproti ostatní literatuře poměrně rozsáhle i na dalších stranách své práce (tamtéž: 90–91, 211–212), např.: „*Bylo v ten den po dědinách jekotu na zahradách. Stromy prý v zimě spí a těmi ranami budí se ze zimního sna.*“ (Tamtéž: 212) Svatomatějskou tradici zaznamenal Adámek ve třinácti lokalitách (Blatno, Holetín, Kameničky, Kladno, Pláňavy, Raná, Skuteč, Srný, Stan, Studnice, Svratka, Vojtěchov a Vortová), do poloviny 20. století se však pravděpodobně všude vytratila, což potvrdil také terénní výzkumu ve sběrné oblasti Muzea v přírodě Vysočina v 80. letech 20. století.¹² Svatomatějská tradice naopak nebyla součástí nedávných výzkumů¹³ výročního zvykosloví na Pardubicku.

Dotazníky někdejší Národopisné společnosti československé se o zvyk zajímaly ještě v 60. letech 20. století (např. dotazník vytvořený Drahomírou Stránskou v roce 1963 pod názvem *Ohně, obchůzky, koleda, obdarovávání*, viz Drápala 2014: 74). Zpracování odpovědí na dotazník ze 60. let, které nebylo součástí této práce, může tak v budoucnu přinést ještě další informace. Dotazníky distribuované v letech 1978 a 1979 brněnskou etnografickou katedrou¹⁴ s posléze publikovanými výsledky (Frolec 1982) již otázku na svatomatějskou tradici neobsaňují, stejně tak další dotazníky (z poslední doby např. dotazník České národopisné společnosti z roku 2008).

Koncepce výzkumu

Nově nalezené prameny posouvají naše povědomí o zkoumané tradici. Obecní kroniky z oblasti východně od Pardubic poukázaly na její praktikování ještě kolem poloviny 20. století, byť v naprosté většině míst výskytu zřejmě zanikla již na počátku 20. století¹⁵ (z doby po první světové válce máme jen několik málo zpráv o živé tradici). Informace z obecních kronik¹⁶ okresu Pardubice byly pro tuto práci ověřovány porovnáváním s dalšími obdobnými prameny a regionální literaturou. Jedinečnost dlouho udržované tradice na vytipovaném území východně od Pardubic potvrdili odborní pracovníci, zejména zaměstnanci muzeí ve východních Čechách. V ostatních

částech Pardubického kraje¹⁷ se ani během výzkumů dalších zvykoslovných praktik,¹⁸ ani během studia obecních kronik a regionální literatury v průběhu 20. století (resp. od roku 1918) zmínky o svatomatějském obcházení stromů dosud neobjevily. Předpokládáme proto mizení tradice a její marginalizaci ve společnosti.

Pro zjištění současného stavu povědomí o námi sledovaném zvykoslovném projevu byly provedeny výzkumné sondy na vytipovaném území se snahou zachytit vzpomínky posledních žijících přímých aktérů obcházení a otloukání ovocných stromů za doprovodu říkadla. Ze studia obecních kronik vzešel totiž náš předpoklad, že příslušníci dnes nejstarší žijící generace (lidé

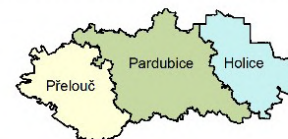
ADMINISTRATIVNÍ ROZDĚLENÍ OKRESU PARDUBICE - STAV K 1.1.2016

Počet obyvatel v obci

NÁZEV MĚSTA
 Název městyse
 Název ostatních obcí

Správní obvod obce s rozšířenou působností

Průměrný počet obyvatel obce = 1 516

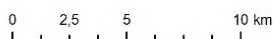
Průměrná rozloha obce (ha) = 786

Největší: 1. Pardubice = 89 638
2. Přelouč = 9 127
3. Holice = 6 514

Největší: 1. Pardubice = 8 266
2. Byšt = 3 409
3. Přelouč = 3 047

Nejmenší: 1. Holotín = 52
2. Urbanice = 66
3. Bukovina u Přelouče = 69

Nejmenší: 1. Plich = 96
2. Chrtínky = 117
3. Mokošín = 170

Administrativní mapa okresu Pardubice. Český statistický úřad, Krajská správa ČSÚ v Pardubicích.
Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/xe/mapy_okresu_pardubickeho_kraje>

narození ve 30. a 40. letech 20. století) vytyčeného území (viz mapa) se zvyku v dětství aktivně účastnili, nebo jej minimálně znali od svých rodičů a že tedy bude možné zaznamenat jejich vzpomínky. Na podzim 2023 byly proto osloveny všechny obce ve vytipované oblasti nejprve prostřednictvím e-mailu s plakátkem, který bylo možné vyvěsit na viditelné místo na některé obecní akci či u obecního úřadu. Později byli představitelé obcí kontaktováni telefonicky a díky spolupráci s nimi se podařilo oslovit nejstarší generaci s dotazem týkajícím se sledovaného tématu. Občané byli kontaktováni představiteli obcí během výstavy jiřinek, výletu seniorů, obecní akce či soukromých návštěv.

Kromě vzpomínek na zvykoslovné praktiky spjaté se Štědrým dnem¹⁹ byla zaznamenána pouze jedna vzpomínka týkající se svatomatějského obcházení stromů, a to v obci Trusnov u informátora narozeného v roce 1947: „O svatém Matěji mi vyprávěl otec (nar. 1914), otloukaly se stromy pro štěstí, že aby se urodilo. Víc nevíím.“ V širší oblasti východních Čech byli osloveni současní sadaři s dotazem na sázení stromů a zvyk jejich otloukání. Zvyk znal pouze informátor z Dolního Újezda u Litomyšle, a to z vyprávění svých dědečků (nar. 1896, 1899). Ani v paměti nejstarší generace obyvatel Jaroslavi se při zmiňovaném sondážním průzkumu nenašla jediná vzpomínka na svatomatějskou tradici, byť její živé praktikování uvádí místní kronika ještě v roce 1954 a v obci je dosud živý např. zvyk vodění Jidáše.

V průběhu výzkumu se podařilo oslovit další obyvatele sledované oblasti díky výjezdům do terénu a dalším sondážním výzkumům ve spolupráci s obcemi, místní akční skupinou (dále MAS) Holicko, domovy pro seniory a obecními knihovnami. V říjnu a listopadu 2023 byli potencionální pamětníci kontaktováni ve spojitosti s akcí MAS Holicko *Stromy, které spojují* v obcích Dolní Roveň, Trusnov a Poběžovice u Holic a dále v domovech pro seniory v Moravanech a Pardubicích. Většina oslovených osob svatomatějské otloukání stromů neznala a nikdy o něm neslyšela, několik málo informátorek si jej však ze svého dětství vybavilo jako obchůzku konanou ještě v 50. letech 20. století. Jak je ze sondážního výzkumu patrné, z lokální kolektivní paměti se svatomatějská tradice vytratila zřejmě v průběhu druhé poloviny 20. století, nejpozději pak na počátku 21. století, a dnes je součástí individuální paměti jen několika málo jedinců.

Obecní kroniky jako pramen pro studium svatomatějského obcházení stromů

Obecní kroniky představují jeden z nejdůležitějších pramenů ke sledování transformace a zániku námi studované tradice. Na rozdíl od jiných zdrojů (zmínky v periodických či v obecnějších pracích o tradičním zvykosloví) mají větší vypovídající hodnotu, co se místa i času týká. V námi sledované oblasti zmiňují zaniklý „starý zvyk“ konaný na sv. Matěje kroniky obcí či místních částí Poběžovice u Holic v roce 1930, Lukovna v roce 1933, Bohumileč v roce 1946 a Horní Roveň v roce 1961. Jako živý jej kronikáři zaznamenali ještě v roce 1929 v obci Vysoké Chvojno, v roce 1938 v osadě Litětiny a v roce 1954 v obci Jaroslav.

Kronika obce Vysoké Chvojno uvádí k roku 1929: „*Na Matěje chodí děti brzy ráno po domech a volají: [text říkadla vynecháváme]. Za to pak jsou všude obdarovány.*“²⁰ V Poběžovicích u Holic byla v roce 1930 zachycena dvě již nepoužívaná říkadla. „*Na svatého Matěje děti volaly v zahradě [text říkadla vynecháváme].*“²¹ Kronika Lukovny v roce 1933 uvádí, že „*na sv. Matěje chodily (děti) do zahrad třást stromy a zpívaly: Volám, volám svatého Matěje...*“²²

V osadě Litětiny, patřící k Dolní Rovni, místní kronikář v roce 1938 zapsal: „*Různé koledy, o Třech kráľích, na Štěpána, na sv. Matěje, o Velikonocích aj. udržovaly se až do 20. století, mnohé udržují se podnes... Na sv. Matěje brzy ráno, ještě za tmy, je všude na zahradách živo, děti pobíhají v houfech větších i menších od stromu ku stromu a otloukají je vařečkou za zpěvu této koledy: [text koledy vynecháváme] To se děje v plném chvatu, aby každý co nejvíce zahrad proběhl a hlavně, aby koledy něco vynesly, neboť hospodyně udílí pak koledníkům sušené hrušky, slívy neb ořechy i čerstvé ovoce někdy, popř. peníze; kdo nelenil aneb to tak doopravdy neprobíral, vykoledoval si i plný pytlík této dobroty, která měla vždycky daleko lepší chuť. V současné době se tento zvyk dobře ještě udržuje.*“²³ Podobně popsal již zaniklý zvyk kronikář sousední Horní Rovně v roce 1961: „*Zvyky a obyčeje, které se dosud udržely nebo se donedávna zachovávaly. [...] Sv. Matěj: 24. února – ráno před odchodem do školy jsme běhali po zahradách a hůlkou jsme ťukali do kmenů stromů zpívajícíe [text písně vynecháváme]. A dědeček nám dával korunu a ještě jablíčko a sušené švestky a křížaly (vykrájená rozčtvrcená jablka usušená).*“²⁴

V obci Jaroslav byla místním kronikářem rovněž zaznamenána odměna za vykonání zvyku, a to ještě v roce 1954: „*Ve zdejší obci se dodržují některé zvyky a obyčej. Zachovaly se z dávných dob pověr. Dnes jim už nikdo nevěří, ale přesto se každým rokem opakují. Tak na den sv. Matěje (24. 2.) chodí děti od domu k domu, mají hole, jimi otloukají stromy a říkají [text koledy vynecháváme]. Od majitelů pak dostávají sušené švestky, křížaly, peníze, cukroví i jablka.*“²⁵

Svatomatějská tradice v individuální paměti

Autentické vzpomínky, ačkoliv mohou být po letech zkreslené, přinášejí další cennou část do mozaiky sledující průběh zkoumané svatomatějské tradice. Ve všech případech, které se podařilo zachytit (informátorky pocházejí z Litětín, Horní Rovně, Dolů u Luže a z Vysoké u Holic), se jednalo o praktiku konanou společně s dalším aktérem (ať už šlo o rodiče vysílající děti do zahrady, nebo o skupinku dětí, k níž se informátorka připojovala). Nezávisle na sobě dvě informátorky uvedly obíhání stromů na vlastní zahradě, další dvě vyprávěly, že chodily od domu k domu, resp. od zahrady k zahradě. V tomto případě šlo o sváteční obchůzku, která však nebyla spojovaná s odměnou (ta představovala jen jednu z forem této tradice). Jak již bylo naznačeno, všechny informátorky shodně vylučují, že by chodily bosa, všechny další náležitosti však zachovávaly.

Informátorka (nar. 1933) z Litětín chodila v dětství na sv. Matěje otloukat stromy vařečkou. Vzpomíná, že chodily i další děti, každé však vyběhlo na svou zahradu a odměnu nedostávaly. Informátorka (nar. 1939) z Dolů u Luže nedaleko od sledované oblasti vzpomíná, že tatínek ji jako malou posílal do zahrady, aby oběhla ovocné stromy, otloukla je proutkem a říkala: „*Oblíkej se, sádku, do zelenýho kabátku. Zejtra bude mráz, abys neozábs.*“ Informátorka (nar. 1940) pocházející z Vysoké u Holic a později žijící v Ostřetině vzpomíná, že chodila ještě v deseti letech společně s kamarády na zahrady jednotlivých dětí. Za obchůzku nedostávali žádnou odměnu. Bylo třeba otlouci stromy vařečkou.

Nejmladší vzpomínka pochází od informátorky (nar. 1949) narozené a žijící v Horní Rovni. Pamětnice jako malá, naposledy ve svých sedmi letech (v roce 1956, bylo prý tehdy hodně sněhu) obcházela stromy na domácí zahradě i u sousedů: „*Maminka nás tak vedla. Poslala mě*

taky k sousedům: Ještě jsi támhle nebyla, ještě támhle.“ Dříve obyčej provozovali také její starší sourozenci, z doby svého dětství si ale nevzpomíná na kamarády či spolužáky, kteří by také chodili – na obchůzce byla ve svých sedmi letech sama a za otloukání nedostala žádnou odměnu. Sousedé ovšem obyčej znali a přijali ji, když k nim na zahradu zaběhla. Během rozhovoru bez rozmýšlení a dotazování žena přednesla také říkadlo:

*Běhám, běhám po sadě
na svatého Matěje,
kde můj hlásek obejde,
všude ovoce dost bude.
Hrušky, jabka, karlátko,
bude plná zahrádka.
Hrušky, jabka, slívy,
budou plný chlívý.*

Závěr

Tradiční prosperitní praktika k zajištění úrody ovocných stromů konaná každoročně na svátek sv. Matěje v řadě českých i moravských lokalit ještě na přelomu 19. a 20. století měla původně podobu výročního obyčeje udržovaného v rodině s prvky magie. Obyčej měl kromě obřadního charakteru také praktický hospodářský dopad, neboť hospodářům připomínal jarní ošetření ovocných stromů, podobně jako i jiné praktiky, říkadla a praxistiku hospodářského roku (viz např. Munzar 1985: 74 – „*Na svatého Řehoře líný sedlák, který neoře.*“).

Interpretace původu jednotlivých prvků obyčeje nebyla předmětem našeho textu, na tomto místě lze snad jen poukázat na pomyslnou paralelu člověka a stromu. Strom lidé „budili ze zimního spánku“ (*Stromečku, probud se!*) po zimě ještě za tmy, před rozbřeskem, tedy brzy ráno, v době začátku nového vegetačního roku. Strom se měl v nový den „upravit“ (*Stromečku vstávej, ovoce dávej, umyj se a učeš, přišel svatý Matěj dnes!*) či „obléct“ (*Sádku, sádku, voblíkej se do zelenýho kabátku*) do nových listů a květů a dobře plodit, lidé naopak oblečení či obuti nebyli (předávali stromu svůj oděv nebo tělesné teplo či snad poukazovali na svoje sepjetí se zemí, resp. s půdou).

Ve 20. století byly zmíněné praktiky udržované v rámci zvyku, proměňovaly se, a postupně zanikly. V místech, kde se sledovaná tradice udržela nejdéle, byla

zachována ve stejné podobě, jaká byla zaznamenána ve starší literatuře. Jednalo se nadále o otloukání stromů na vlastní zahradě, popřípadě o dětskou kolední obchůzku či obchůzku bez stanovené odměny. Současný výzkum a studium obecních kronik ukazují, že v Pardubickém kraji se zvyk udržel přibližně v oblasti mezi Sezemicemi a Horním Jelením do 30. let, s výjimkami až do 50. let 20. století. Ještě déle (zřejmě do 60. let 20. století) se zachoval v Královéhradeckém kraji. Zda byla příčinou zániku tradice ve většině lokalit proměna společnosti v důsledku první světové války (kdy došlo mnohdy k výraznému narušení homogenity lokálních komunit), či vzniku Československé republiky (s jistějším sebeurčením, proměnou náboženských poměrů i vnímání

náboženství a víry jako takové, ale i s významnou modernizací života na venkově), to nevíme, resp. nemáme prozatím dostatek relevantních pramenů.

V oblasti, z níž pocházejí kronikové záznamy, se zvyk v některých lokalitách praktikoval ještě po druhé světové válce. Další proměny společnosti a slavení nových svátků spatých s občanem jako jednotlivcem a s událostmi významnými pro politický režim v letech 1948–1989 již ovšem nepřechal. Co přispělo k mizení svatomatějského obcházení stromů v různém časovém rozmezí, zůstává nadále nejasné. Příčinou jeho pozdějšího zániku v některých lokalitách mohla být konzervativnost některých obcí, rodin či jednotlivců, ale třeba i sentimentální snaha udržovat starou tradici v rychle se měnícím světě.

POZNÁMKY:

1. Švestky.
2. Svatomatějská tradice byla zaznamenána mj. na Vyškovsku, kde podle Valy (1962) zanikla až před druhou světovou válkou. Valou jmenované lokality přitom nespádaly do německého jazykového ostrova, který zde existoval. Zemanová (1982) přináší poznatky o výročních obyčejích živých mezi německým obyvatelstvem na Vyškovsku v obci Rostěnice-Zvonovice do roku 1945 tradici obcházení a otloukání ovocných stromů nezmiňuje. Nyní nemáme k dispozici více pramenů týkajících se německého obyvatelstva z jiných oblastí Čech a Moravy, nelze tedy s jistotou říci, zda se u nich svatomatějská tradice vyskytovala či nikoliv.
3. O starších pramenech prozatím nemáme žádné informace.
4. Hlinecko zmiňuje v této souvislosti Karel Adámek (1900: 91).
5. Na Vyškovsku vylézaly děti na strom, aby se jejich volání lépe rozléhalo, a pod stromem následně našly obvykle sušené ovoce, které jim tam maminky nenápadně položily (Vala 1962); na Brněnsku hodi dítěm ovoce otec nepozorovaně na strom (Bartoš 1888: 279).
6. Karel Jaromír Erben (1937: 48) uvádí v roce 1867 varianty říkadla z Jičína, Chrudimska a Berounska. V periodiku *Český lid* se nacházejí záznamy z Velimska, Českobrodsko, Třebouchovic či Choltic (Od vánoc do velikonoce... 1892: 512), z okolí Nového Města nad Metují (Hraše 1910). Popis máme také z Mnichovohradištska (Večerková 2007: 544), z Hradecka a z okolí Nového Bydžova (Košťál 1891: 193–194; 1902: 248). Dosud nejnovější zmínka o praktikování sledované tradice v Čechách pochází z jihočeské obce Komárov u Soběslavi (viz Vaňous 1931: 159).
7. Na Brněnsku zaznamenal obyčej v polovině 19. století František Sušil (1860: 734), tamtéž jej popsal také František Bartoš v publikaci *Naše děti* (1888: 279). Ve Vážanech na Vyškovsku jej sledoval Jan Vyhliďal [1906], další obce této oblasti (Moravské Prusy, Moravské Málkovice, Orlovice a Boškůvky) později doplnil Inocenc Vala (1962). Podle dosud publikovaných informací se svatomatějské obcházení stromů udrželo nejdéle právě na střední Moravě, konkrétně na Vyškovsku, kde zaniklo ve 30. letech 20. století (Vala 1962: 12).
8. Takto souběžně mohla zřejmě tradice existovat na více místech. Ne přímo je to patrné z textů dvou dívek pocházejících ze stejné obce, konkrétně ze Zdechovic na Pardubicku. Zvyk ve Zdechovicích popsaly dvě žákyně Karla Václava Raise v měšťanské dívčí škole na Královských Vinohradech, a ten jejich líčení zaslal do Českého lidu: „*Jak se děti těšily na sv. Matěje! Jednoho dne ráno jsem se probudila a slyšela jsem volati: ‚Volám, volám na sv. Matěje, kde můj hlásek obejde, ať všude dost ovoce je.‘ Hned ustrojila jsem se a šla se podívat, kdo to volá. Viděla jsem vedle u souseda děvčata, která byla ověncena listím se stromů. Tři šly napřed, ostatní dvoustupem za nimi. První chodily od stromu ke stromu, otloukaly je vařečkou a volaly: ‚Volám, volám na sv. Matěje, kde můj hlásek obejde, ať všude dost ovoce je.‘ Ostatní stály v řadě a zpívaly. Když všechny stromy již otloukly, vyšla hospodyně a dala jim o uzlíku trochu sušených švestek, hrušek, jablek, někdy i peníze. Děti poděkovaly a šly dále. Když obešly celou vesnici, rozdělily se o svůj majetek, který vykoledovaly.“ Druhá žákyně popisovala jinou variantu zvyku. „*Někde dosud na venkově oslavuje se jarní svátek sv. Matěje. Ráno před východem slunce jde služka nebo chasník na zahradu, kde se točí okolo stromu a zpívá: ‚Volám, volám na sv. Matěje, kde ten hlásek ozeje, všude dost ovoce bude.‘ Když dozpívá, klekne si k východu slunce a třikrát se pomodlí.*“ (Rais 1912: 296)*
9. Prameny ani vzpomínky informátorů nepřinášejí obraz konkrétní podoby. Naopak ukazují různost udržovanou v lokálních obměnách pevně dané tradice.
10. V roce 1880 to bylo 92 % a 5 % byli evangelíci; v roce 1921 to bylo 89 %, evangelíků bylo 6 % a příslušníků československé církve 3 %; v roce 1930 bylo 85 % katolíků, 7 % náleželo k československé církvi a 6 % bylo evangelíků.
11. Pamětní kniha obce Jaroslav v roce 1954 uvádí: „*Ve zdejší obci se dodržují některé zvyky a obyčeje. Zachovaly se z dávných dob pověří. Dnes jim už nikdo nevěří, ale přesto se každým rokem opakují.*“ SOKA Pardubice, fond Archiv obce Jaroslav, nezpracováno, SK 289, Pamětní kniha obce Jaroslav, s. 134.

12. V současnosti je ještě možné doložit dobu, kdy byl zvyk v povědomí místních obyvatel. Např. informátorka (nar. 1959) vzpomíná, že v jejích sedmi letech, tedy v roce 1966, se na dračkách ve Vítanově u Hlinska ještě o zaniklém zvyku vyprávělo.
13. Platí to jak pro práci Markéty Vaňkové (2005) zaměřenou na kulturní využití a zvyky udržované v Dolní Rovni, tak pro delší výzkumný projekt Hany Vincenciové (2008) zaměřený na výroční obyčeje ve východních Čechách.
14. Tehdy Katedra historie a etnografie střední, jihovýchodní a východní Evropy Univerzity Jana Evangelisty Purkyně.
15. Zprávu o zániku tradice podává ve svém příspěvku o výročních obyčejích na jihozápadě Českomoravského Horácka Helena Bočková: „*Do první světové války definitivně zanikly dorotské a řehořské obchůzkové hry, třesení stromy na Matěje, vynášení smrti a přinášení nového léta, vylévání studní, chození s královnou, trhání kvítí na Jana Křtitele, stínání kohouta, shazování kozla, vánoční obchůzkové hry.*“ (Bočková 1982: 164–165)
16. Prostudováno bylo téměř 90 kronik z okresu Pardubice, z nichž v pěti byla nalezena zmínka o obcházení ovocných stromů na sv. Matěje. Všechny pět kronik pocházelo z oblasti mezi Sezemicemi a Horním Jelením, prostudováno byly proto dostupné kroniky dalších deseti obcí z tohoto regionu, přičemž zmínka o této tradici byla nalezena v dalších dvou.
17. Vzpomínky na obyčej, resp. zvyk, byly však zachyceny také v současném Královéhradeckém kraji, v jeho jižní a jihozápadní části přímo sousedící s vytípaným územím. Studium jevu v této oblasti se nabízí jako předmět dalšího výzkumu.
18. Teritorium, kde se dlouho svatomatějské obcházení stromů praktikovalo, se částečně překrývá s územím, na němž se vyskytují lokality, jejichž obyvatelé do současnosti udržují zvyk vodění Jidáše.
19. Respondent z Horních Ředíc uvedl otloukání ovocných stromů na Štědrý den, respondenti z Rokytina hovořili o obdarování stromů a dobytka.
20. SOKA Pardubice, fond Archiv obce Vysoké Chvojno, inv. č. 2, SK 995, Pamětní kniha obce Chvojno, s. 44–45.
21. SOKA Pardubice, fond Archiv obce Poběžovice u Holic, 1860–1945 (1984) (NAD 133); inv. č. 1; ukl. j. 1, Pamětní kniha obecní, Poběžovice u Holic, s. 53.
22. SOKA Pardubice, fond Místní národní výbor Lukovna, nezpracováno, SK 421, Kronika obce Lukovny, s. 41.
23. SOKA Pardubice, fond Archiv obce Litětín, nezpracováno, SK 414, Pamětní kniha obce Litětín.
24. SOKA Pardubice, fond Archiv obce Horní Roveň, nezpracováno, SK 216, Pamětní kniha obce Horní Rovně.
25. SOKA Pardubice, fond Archiv obce Jaroslav, nezpracováno, SK 289, Pamětní kniha obce Jaroslav, s. 134.

ARCHIVNÍ PRAMENY:

- Státní okresní archiv Pardubice, fond Archiv obce Bohumilč, nezpracováno, SK 18, Pamětní kniha obce Bohumilče.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Archiv obce Horní Roveň, nezpracováno, SK 216, Pamětní kniha obce Horní Rovně.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Archiv obce Jaroslav, nezpracováno, SK 289, Pamětní kniha obce Jaroslav.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Archiv obce Litětín, nezpracováno, SK 414, Pamětní kniha obce Litětín.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Místní národní výbor Lukovna, nezpracováno, SK 421, Kronika obce Lukovny.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Archiv obce Veliny, nezpracováno, SK 970, Pamětní kniha obce Velin.

LITERATURA:

- Adámek, Karel Václav. 1900. *Lid na Hlinecku*. Praha: Archeologická komise při akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Bartoš, František. 1888. *Naše děti*. Brno: J. Barvič.
- Bočková, Helena. 1982. Výroční obyčeje na jihu a západě Českomoravské vrchoviny. In: Frolec, Václav (ed.). *Výroční obyčeje. Současný stav a proměny*. Brno: Blok. 164–175.
- Drápala, Daniel. 2014. *Dotazníky České národopisné společnosti*. Praha: Česká národopisná společnost.
- Erben, Karel Jaromír. 1937. *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha: Evropský literární klub.
- Frolec, Václav (ed.). 1982. *Výroční obyčeje. Současný stav a proměny*. Brno: Blok.

- Státní okresní archiv Pardubice, fond Archiv obce Vysoké Chvojno, inv. č. 2, SK 995, Pamětní kniha obce Chvojno.
- Státní okresní archiv Pardubice; fond Archiv obce Poběžovice u Holic, 1860–1945 (1984) (NAD 133); inv. č. 1; ukl. j. 1, Pamětní kniha obecní, Poběžovice u Holic.
- Východočeské muzeum v Pardubicích, sbírka Rukopisy, inv. č. Rkp 460/4, Vincenciová, Hana. 2008. *Výroční obyčeje jako součást společenského života obyvatelstva východních Čech (současný stav v návaznosti na tradici a možné perspektivy)*. Projekt výzkumu a vývoje s identifikačním kódem DB06P01RNK002.
- Východočeské muzeum v Pardubicích, sbírka Rukopisy, inv. č. Rkp 12/3, Hanuš, Josef. *Výroční obyčeje, zvyky s pověrami*. 80. a 90. léta 19. století s doplněním ve 20. a 30. letech 20. století.

- Galbičková, Jana. 2013. *Lidové zvyky a tradice Podorlicka*. Týniště nad Orlicí: J. Galbičková.
- Van Gennep, Arnold. 1997. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Galla, Karel. 1939. *Dolní Roveň. Sociologický obraz české vesnice*. Praha: Spolek péče o blaho venkova.
- Hanus, Václav. 1912. *Chrudimsko a Nasavrcko III. Obraz kulturní*. Chrudim: Výbor ku popisu okresu chrudimského a nasavrckého.
- Hanuš, Josef. 1912. Na Matěje. *Krajem Pernštýněv. Vlastivědný sborník škol. okresu pardubického* 1 (6): 95–96.
- Hrabětová, Jana. 1992. *Jaro na vsi. Staré lidové zvyky a obyčeje v Polabí*. Poděbrady: Polabské muzeum.
- Hraše, Jan Karel. 1910. Prosba k sv. Matěji za úrodu. *Český lid* 19: 112.

- Holubová, Markéta. 2003. Strom v tradiční lidové kultuře. In: Tarcalová, Ludmila (ed.). *Zeleň v lidových obyčejích*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum. 61–67.
- Hrušková, Marie. 2005. *Kult stromů v zemích Koruny české*. Praha: Abonent ND.
- Jelínek, Karel – Římovský, Karel – Smolík, Zdeněk. 2004. *Lidové pranostiky, přísloví a zvyky v zemědělství*. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita.
- Karel, Josef. 1923/1924. Na sv. Matěje. *Od Trstenické stezky. Vlastivědný sborník okresu litomyšlského a poličského* 3 (6): 88–91.
- Karlová, Jana. 2013. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Kirschner, Jan. 2010. „Husité nejsou husité, ale katoličtí modernisté.“ *Christnet* [online] 11. 1. [cit. 4. 7. 2024]. Dostupné z: <https://www.christnet.eu/clanky/4333/husite_nejsou_husite_ale_katolicti_moderniste.url>.
- Košťál, Josef. 1891. *Dětský věk*. Praha: Český nakladatelský ústav F. Popelky.
- Košťál, Josef. 1902. *Rostlinstvo v podání prostonárodním*. Velké Meziříčí: Šašek a Frgal.
- Krček, Josef. 2015. *Příběh dvanácti měsíců*. Praha: Albatros.
- Langhammerová, Jiřina. 2004. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Lenderová, Milena – Macková, Marie – Bezečný, Zdeněk – Jiránek, Tomáš. 2005. *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. II. Díl: Život všední i sváteční*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií.
- Lenderová, Milena – Rydl, Karel. 2006. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Munzar, Jan. 1985. *Medardova kápě aneb pranostiky očima meteorologa*. Praha: Horizont.
- Nováková, Teréza. [1913]. *Putulky po Čechách východních*. Praha: J. Otto. Od vánoc do velikonoc... 1892. Od vánoc do velikonoc. Ze sbírek zaslaných „Českému lidu“. *Český lid* 1: 502–512.
- Pargač, Jan. 1982. Výroční tradice ve společenském životě současně nymburské vesnice. In: Frolec, Václav (ed.). *Výroční obyčeje. Současný stav a proměny*. Brno: Blok. 149–155.
- Pejml, Karel. 1946. *Rostlina průvodcem člověka od kolébky ke hrobu*. Praha: Česká grafická unie.
- Popelka, Pavel. 1982. Sociální realita ve výročních obyčejích. In: Frolec, Václav (ed.). *Výroční obyčeje. Současný stav a proměny*. Brno: Blok. 74–80.
- Rais, Karel Václav. 1912. Na sv. Matěje ve Zdechovicích. *Český lid* 21: 296.
- Rosůlek, František Karel. 1905. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko. Díl druhý. Lid, jeho kulturní život a práce*. [Pardubice]: František Karel Rosůlek.
- Skalník, Petr (ed.). 2005. *Sociální antropologie obce Dolní Roveň*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Sobotka, Primus. 1879. *Rostlinstvo v národním podání slovanském*. Praha: Matice česká.
- Sušil, František. 1860. *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno: Karel Winiker.
- Šebela, Jan. 1999. *Lidové zvyky a obyčeje na Českořebovsku*. Česká Třebová: Městské muzeum.
- Šembera, Alois Vojtěch. 1845. *Vysoké Mýto, královské věnné město v Čechách*. Olomouc: Tisk a papír Aloysia Škarnicla.
- Škorpil, Emanuel. 1931. Rok zvyků a obyčejů na Vysokomýtsku. In: *Vysokomýtsko. Vlastivědné čtení o okresu vysokomýtském a skutečském*. Vysoké Mýto: Vlastivědná komise školního okresu vysokomýtského. 280–285.
- Toušek, Milan. 2004. *U Chocně háječek. Lidové písně z východních Čech*. Eds. Zdeňka Kučerová a Pavel Klapil. Choceň: Město Choceň, ZUŠ Choceň spolu s Hudební mládeží ČR, pobočkou Choceň.
- Václavík, Antonín. 2010 (1959). *Výroční obyčeje a lidové umění*. Druhé, upravené vydání. Luhačovice: Atelier IM.
- Vala, Inocenc. 1962. Prosba o úrodu – lidový obyčej v den sv. Matěje. *Věstník Národopisné společnosti československé* (1): 12.
- Vaňková, Markéta. 2005. Volnočasové a kulturní aktivity obyvatel Dolní Rovně dříve a dnes. In: Skalník, Petr (ed.). *Sociální antropologie obce Dolní Roveň*. Pardubice: Univerzita Pardubice. 167–236.
- Vaňous, František. 1931. Na Sv. Matěje. *Český lid* 31: 159.
- Večerková, Eva. 1999. Strom v lidové víře a obyčejích. In: Tarcalová, Ludmila (ed.). *Kult a živly*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum. 99–115.
- Večerková, Eva. 2007. Matěj. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. sv. Věcná část A–N. Praha: Mladá fronta. 544.
- Večerková, Eva. 2015. *Obyčeje a slavnosti*. Praha: Vyšehrad.
- Vepřek, P. a kol. 1909. *Chrudimsko a Nasavrcko II. Poměry zemědělské a národohospodářské*. Chrudim: Výbor ku popisu okresu chrudimského a nasavrckého.
- Vondruška, Vlastimil. 2005. *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: Dona.
- Vondrušková, Alena. 2015. *Český lidový a církevní rok*. Brno: Moba.
- Vyhlídal, Jan. [1906]. *Rok na Hané*. Praha: vl. nákl.
- Zdrůbek, Rudolf. 2005. *Jaro, léto, podzim, zima. Duchovní dědictví Orlických hor*. Praha: Akademia.
- Zemanová, Renata. 1982. Obyčeje a jejich proměny v obci Rostěnice-Zvonovice. In: Frolec, Václav (ed.). *Výroční obyčeje. Současný stav a proměny*. Brno: Blok. 197–201.
- Zemánek, Josef. 1909. *Lidové písně z Chrudimska*. Praha: Mojmir Urbánek.
- Žlábková, Ludmila. 2009. *Stojí buk vprostřed luk. Život na venkově a lidové zvyky na Královéhradecku v průběhu roku*. Hradec Králové: Společnost ochránců památek ve východních Čechách ve vydavatelství Balustráda.